

Recenzja osiągnięcia naukowego i dorobku dr Beaty Gumienny, w związku z postępowaniem habilitacyjnym, prowadzonym w Radzie Naukowej Instytutu Pedagogiki, na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Śląskiego

1. Uwagi ogólne

1.1. Podstawą niniejszej oceny jest następująca dokumentacja przedłożona do analizy:

- monografia wskazana jako główne osiągnięcie naukowe pt. *Upośledzanie dzieci i młodzieży z głębszą niepełnosprawnością intelektualną w środowisku edukacyjnym (od oporu do emancypacji)*, Rzeszów 2021, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego; rec. dr hab. Beata Cytowska. Książka otrzymała wyróżnienie w konkursie Polskiego Towarzystwa Pedagogicznego w roku 2021 ;

- 7 artykułów, wskazanych przez Habilitantkę, których publikacja w czasopismach (2016-2023), jak należy rozumieć z ich lektury, poprzedzała wydanie monografii, bądź stanowiła jej kontynuację. Większość z artykułem (poza jednym podejmującym zagadnienie pieczy zastępczej) odnosiło się do badań omawianych w pracy wskazanej jako główne osiągnięcie naukowe

- 48 artykułów (łącznie z w/w) opublikowanych w tym długim okresie 15 lat po uzyskaniu stopnia doktora (2008), opublikowanych głównie w monografiach zbiorowych (33), wydawanych najczęściej przez Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, a także inne wydawnictwa np. Katolickiej Univerzity w Rużemberoku (8 tekstów w latach 2009-2015); Wydawnictwo PWSZ w Sanoku, oraz w wydawnictwach w Katowicach, Krakowie, Gliwicach, w Warszawie, we Lwowie. W tym okresie 15. artykułów zostało opublikowanych w czasopismach, wśród których dominuje kwartalnik Polskiego Stowarzyszenia Osób Niepełnosprawnych Intelktualnie: „Społeczeństwo dla Wszystkich”, ale także obecne są inne tytuły jak: „Niepełnosprawność-zagadnienia, problemy, rozwiązania”; Problemy Opiekuńczo-Wychowawcze”; „Niepełnosprawność i Rehabilitacja”, „Kultura i Edukacja”. Dodam, że moje wyliczenia nie są zgodne z zestawieniem zawartym na stronie 35 autoreferatu, zostały dokonane na podstawie numeracji tekstów opublikowanych po doktoracie i zamieszczonych w dokumencie „Wykaz osiągnięć naukowych”;

-praca pod redakcją, *W trosce o potrzeby dziecka. Pedagogiczne przesłania Barbary Czeredeckiej*, Rzeszów 2017, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego; rec. dr hab. Grażyna Gajewska;

-wykaz osiągnięć naukowych, autoreferat, świadczących o dość długiej drodze rozwoju warsztatu badawczego jaką przebyła Habilitantka w trzech obszarach badawczych, które poza omówieniem w autoreferacie zawierają także wskazania tekstów przedłożonych do oceny. Obszary te odnoszą się do zagadnień poruszanych w monografii wskazanej jako główne osiągnięcie dotyczących osób (dzieci-uczniów, wychowanków, osób starszych) z niepełnosprawnością intelektualną, ich usytuowania w rodzinie własnej, w rodzinie zastępczej, w placówce edukacyjnej, analizowanych z punktu widzenia badań prowadzonych przez Habilitantkę w tych środowiskach. W tej części dokumentacji wiele miejsca zajmuje bilans wystąpień i uczestnictwa w konferencjach i seminariach związanych z reformą systemu pomocy dziecku i rodzinie organizowanych przez stowarzyszenie Nasz Dom, z którym to Towarzystwem Habilitantka współpracuje również jako ekspert ds. specjalnych potrzeb edukacyjnych dzieci. W zestawieniu znajdujemy także wykaz konferencji naukowych, w których Habilitantka uczestniczyła. Lektura tych dokumentów ukazuje nam osobę intensywnie zaangażowaną w rozmaite aktywności w polu praktyki, związanej z kwestiami niepełnosprawności intelektualnej, w których stara się łączyć, te trudne do połączenia przestrzenie, obejmujące to, co przynależy do pola praktyki i to, co określa pole teorii. Dostrzegana w tej dokumentacji względna równowaga między tymi polami a także odpowiednio do takiej strategii dobrana metodologia (paradygmat konstruktywistyczny) w monografii wskazanej jako główne osiągnięcie, dobrze rokuje o potencjale rozwoju naukowego Habilitantki.

2.1 Dr Beata Gumienny (ur. 1970), adiunkt w Zakładzie Pedagogiki Specjalnej, Kolegium Nauk Społecznych, Uniwersytetu Rzeszowskiego, jest absolwentką tegoż Uniwersytetu, gdzie w roku 2002 uzyskała tytuł magistra pedagogiki, specjalność pedagogika opiekuńczo-wychowawcza, na podstawie pracy: *Funkcjonowanie społeczne wychowanków domu dziecka w klasie szkolnej* (promotor dr hab. Barbara Czeredecka). Stopień doktora nauk humanistycznych w zakresie pedagogiki uzyskała w roku 2008 w Uniwersytecie Śląskim w Katowicach (Uchwała Rady Wydziału Pedagogiki i Psychologii z dnia 15.04. 2008), na podstawie rozprawy pt. *Kompetencje społeczne niepełnosprawnych intelektualnie*

wychowanków domów dziecka. *Analiza pedagogiczna*, (promotor: prof. dr hab. Adam Stankowski; recenzenci: prof. dr hab. Teresa Borowska, dr hab. Zdzisław Bartkowiec). Dr Beata Gumienny ma za sobą także przygotowanie do zarządzania oświatą (studia podyplomowe w roku 2011) oraz do prowadzenia terapii skoncentrowanej na rozwiązaniach (miesięczny kurs kwalifikacyjny w Centrum Podejścia Skoncentrowanego na Rozwiązaniach w Warszawie, w roku 2014), również inne studia podyplomowe i kursy przed uzyskaniem stopnia doktora (2008r.). Analiza tych danych wskazuje z jednej strony na wyraźną tendencję dbałości o poziom przygotowania zawodowego, z drugiej jednak na nie dość rytmiczne przystępowanie do oceny dorobku naukowego w toku postępowania promocyjnego (15 lat po doktoracie). Jednym z wyjaśnień może być bardzo intensywne i nieprzerwane zaangażowanie zawodowe w polu praktyki, czego wyrazem jest pełnienie od 2010 roku funkcji dyrektora Ośrodka Rehabilitacyjno-Edukacyjno-Wychowawczego w Przemyślu i silne uwikłanie (w sensie pozytywnym tego słowa) Habilitantki w pole praktyki, co dla pedagoga jest bardzo korzystne, ale niekiedy nie sprzyja oddaleniu i przyjęciu (zewnątrznej) postawy badacza. Do dokumentacji dołączono liczne kopie zaproszeń, podziękowań za współpracę w polu praktyki, za ekspertyzy i oceny, które świadczą nie tylko o zaangażowaniu Habilitantki w polu praktyki, ale także o uznaniu jakim darzy ją to środowisko.

2. Po zapoznaniu się z dorobkiem dr Beaty Gumienny stwierdzam, że spełnia on wymogi formalne stawiane w postępowaniu habilitacyjnym, ale uważna lektura zwłaszcza pracy wskazanej jako główne osiągnięcie naukowe, wzbudza szereg wątpliwości wynikających z przyjętego postępowania metodologicznego, co może być znaczące dla odnalezienia argumentów odnoszących się do poziomu przygotowania metodologicznego Kandydatki do nie tylko do samodzielnego prowadzenia badań, a także do kierowania badaniami innych w procesie kształcenia kadr naukowych, do czego upoważnia stopień doktora habilitowanego.

2.1 Ocena osiągnięcia naukowego

Przygotowując pracę przedstawianą jako najważniejsze osiągnięcie naukowe dr Beata Gumienny podjęła się bardzo trudnego zadania i do tego, jak wynika z analizy dorobku, zmierzyła się z nim po raz pierwszy w swej biografii badawczej. Te dwie okoliczności są znaczące dla poziomu ostatecznego efektu, który poznajemy w tym dziele. Badania jakościowe stawiają badaczom szczególne wyzwania, zwłaszcza wówczas, gdy podejmowane są przez badaczy zanurzonych w polu praktyki i tym samym mogą mieć trudności w oddaleniu od niego, czego wymaga respektowanie postawy badacza. Przyjęte w pracy

podejście konstruktywistyczne Kathy Charmaz, które jak Autorka pisze na s. 118 jest z tego punktu widzenia niezwykle wymagające, bo z jednej strony jego warunkiem jest zaangażowanie badacza w sytuacje jednostkowe, a z drugiej strony równoległe budowanie dynamiki analizowanego procesu, co w pracy jest określane skrótowym terminem „teoria”. Dodatkową przeszkodą może też być instytucjonalne usytuowanie badacza, które niekiedy skutkuje pokusą do przyjmowania rozwiązań tendencyjnych i trudnością w spełnieniu wymagania w podejściach teorii ugruntowanej (Strauss, Glasser, 1999), aby starać się ‘nie znać’ badanego środowiska, odrzucając schematy, przedsady i kategoryzacje. Wówczas, gdy jest się dyrektorem placówki, w której prowadzone są badania może to być niezwykle trudne, nawet jeśli na poziomie dyskursywnym komunikujemy świadomość tych zagrożeń.

Przyjęte rozwiązanie, by rekonstruować proces upośledzania mający miejsce w instytucjach edukacyjnych dla dzieci i młodzieży z głębszą niepełnosprawnością intelektualną tylko na podstawie rozmów z ich rodzicami i to po podjęciu przez nich decyzji o zmianie placówki, czyli wówczas gdy ich dzieci są już w placówce kierowanej przez Autorkę nie tylko jest niezręczne etycznie, ale także może wzbudzać wątpliwości metodologiczne. Choć znajdujemy w książce zastrzeżenie, że nie chce dokonywać „krzywdzących ocen „ funkcjonowania placówek, to jednak pośrednio to się dzieje, z uwagi na jednostronność materiału badawczego. Wprawdzie w jednym z artykułów wskazanych do oceny znajdujemy ślad badania opinii pracowników placówek, ale podjęta w nim metodologia odbiega od postępowania metodologicznego przyjętego w rozprawie.

Tutaj wybrzmiewa kolejna wątpliwość: proces upośledzania dzieci/ młodzieży dokonuje się w placówkach, a one są ‘ogłądane’ jedynie przez rodziców i to dodatkowo w perspektywie retrospektywnej, po kryzysie niezgody zakończonym decyzją zabrania dziecka z danej placówki. Splot okoliczności mogących mieć wpływ na jakość materiału badawczego jest znaczący.

Nie odnalazłam w lekturze tej monografii źródeł walidacji interpretacji zebranego materiału badawczego, a także danych, które pozwalałyby na wyobrażenie sobie środowiska badawczego, w którym Habilitantka budowała swój warsztat naukowy i przysposabiała się do podjęcia badania w tak trudnej metodologii. Badania procesu, w tym przypadku procesu upośledzania ucznia/ wychowanka w placówce edukacyjnej, wymagają nie tylko systematycznej pracy badawczej, ale także przestrzeni do podzielenia znaczeń, interpretacji w zespole badawczym. Do odkrycia procesualności i jej dynamiki wydaje się niewystarczające

jednorazowe przeprowadzenie wywiadu, zresztą wymagającego od badanego retrospektywnego wysiłku.

Metodologia konstruktywistycznej teorii ugruntowanej wymaga pełnego uczestnictwa badacza w środowisku, tak by możliwe było odkrycie dynamiki owego badanego procesu i nasycenie badanego problemu. Odnoszę wrażenie, że te ważne przesłania przyjętego podejścia zostały zaburzone (bądź może w ogóle pominięte). Podejście konstruktywistyczne, aby spełniać wymóg holistycznego ujęcia powinno być wyraźnie usytuowane w kontekście, często w trzech wymiarach: makro, mezo i micro. Wypreparowanie z tego ujęcia jedynie odczuć (doświadczeń) rodziców czyni to podejście ułomnym, nie pozwala na pełne odkrycie dynamiki badanego procesu, a sprzyja swego rodzaju dekretowaniu (przy stosowaniu konwencji *in vivo*) przez badacza kolejnych jego elementów. W tym podejściu niezwykle ważne jest uczestnictwo badacza w życiu społecznym w danej placówce i prowadzone obserwacje interakcji społecznych, warto wzbogacić materiał badawczy o rezultaty obserwacji przeżywanej, omawianej przez Radlińską, a zastosowanej w rozprawie Małgorzaty Kostrzyńskiej (2018), analizującej przy pomocy podobnego podejścia metodologicznego proces stowarzyszania się bezdomnych.

Z tej analizy wynika, że sposób aplikacji podejścia metodologicznego w tej pracy wzbudza wątpliwości metodologiczne. Odnosi się wrażenie zewnętrznej poprawności, jednak wnikliwa lektura zamysłu i jego prezentacji wyzwała pytanie o to, czy Autorka faktycznie pojmuje dogłębnie na czym polega aplikacja w badaniach tej niezwykle trudnej koncepcji konstruktywistycznej teorii ugruntowanej.

Zastanawia też różnorodność podejść wyjaśniających dostrzeżone zjawiska. Przywołuje się ich wiele, niektóre tylko wymieniając inne nieco omawiając. Szczególnie to dotyczy tytułowej koncepcji oporu emancypacyjnego, która we współczesnym dyskursie pedagogicznym przybiera postać myślenia transformacyjnego (por. numer tematyczny na ten temat w czasopiśmie „Nauki o Wychowaniu. Studia Interdyscyplinarne” 2021/2, czy też w tym kierunku dokonany wybór tekstów François Julliena (2024). Warto dodać, że zainteresowanie paradygmatem transformacyjnym w pedagogice (zwłaszcza w pedagogice społecznej) stanowi efekt badań prowadzonych w konwencji konstruktywistycznej i interpretatywnej.

Niektóre próby interpretacji stosowane w omawianej pracy, jak np. odniesienie do Foucaultowskiej kategorii „wiedza -władza” są ledwie zasygnalizowane i nie odnajduje się jej zasadności zastosowania w materiale badawczym. Na marginesie warto dodać, że ta dość

schematycznie tu określona kategoria przeszła ewolucję, także w poglądach samego Foucaulta (tzw. trzeci okres twórczości), jak i przede wszystkim w dyskursie posfoucaultowskim (por. m. in badania opublikowane w zeszycie tematycznym czasopisma „Societas Communitas” 2013/2(16), poświęconym zjawisku pedagogizacji życia społecznego).

Lektura tej książki i wniknięcie w jej zamysł przywołuje też pytanie o ograniczenia przyjętego podejścia metodologicznego, które dostrzegałby jej autor, próbując się z nimi rozprawić w sposób krytyczny. W tej książce nie mamy wprost wyrażonej autorskiej krytyki metodologicznej. Zastanawia na przykład to, jak Badaczka mająca za sobą wiele lat doświadczeń prowadzenia placówki-jak pisze- spełniającej jej wyobrażenia, była w stanie oderwać się mentalnie i emocjonalnie od tych doświadczeń i interpretacji, by na nowo odkrywać badane zjawisko. Wydaje się, że choćby ta refleksja powinna znaleźć się w książce. To często zadawane pytanie w jaki sposób być jednocześnie ‘na zewnątrz’ i ‘wewnątrz’ pola badawczego.

Jak to było powiedziane wyżej niezidentyfikowane konteksty instytucjonalne owego procesu upośledzania wychowanków/ uczniów z głębszą niepełnosprawnością intelektualną są analizowane na podstawie opinii rodziców, ich odczuć. Autorka dokonała świadomego wyboru nie prowadząc badań w placówkach, których ów proces upośledzania ma miejsce, ale tym samym ograniczyła możliwość transwersalnej analizy procesu „upośledzania”, która wpisuje się w kategorię ruchów instytucjonalnych, w tym pedagogiki instytucjonalnej zbudowanej na sprzeciwie wobec autorytarnych i przemocowych interakcji w placówkach edukacyjnych (por Marynowicz-Hetka 2006,2007,2009 rozdz. dotyczący ruchów instytucjonalnych).

2.2. Ocena aktywności naukowej (inne prace)

Dorobek naukowy dr Beaty Gumienny jest relatywnie pojemny, co także wynika z długiego okresu aktywności, jaki upłynął od uzyskania stopnia doktora (2008) do złożenia wniosku o postępowanie habilitacyjne (październik 2023).

Dość trudne jest jednoznaczne wyłuskanie w jakiej specjalności w dyscyplinie „pedagogika” sytuuje się Habilitantka. Z aktywności zewnętrznych (np. udział w redakcjach czasopism- „Niepełnosprawność i Rehabilitacja” i działalności eksperckiej (konsultantka w zakresie oligofrenopedagogiki) można wnioskować, że zakres zainteresowań odnosi się do pedagogiki resocjalizacyjnej/specjalnej. Z kolei analizując dorobek dostrzegamy wyraźne

rysy orientacji opiekuńczej i socjalnej, zaś przyjęta w pracy stanowiącej główne osiągnięcie badawcze zastosowane jest konstruktywistyczne podejście do analizowania społeczności wykluczanych z głównego nurtu życia społecznego, które z kolei jest doskonale aplikowane w badaniach pedagogów społecznych. Powraca więc kwestia dominującej perspektywy badawczej, czy punktu widzenia, z którego analizowane są podejmowane problemy badawcze.

3. Konkluzja

Biorąc pod uwagę wyżej sformułowane argumenty a także pamiętając o formatywnym wymiarze recenzji stwierdzam, że dokumentacja dołączona do wniosku o przeprowadzenie postępowania w sprawie nadania dr Beacie Gumienny stopnia doktora habilitowanego w dziedzinie nauk społecznych, w dyscyplinie pedagogika, upoważnia do dalszego postępowania w procedurze habilitacyjnej.

E. Maciejewska